

Brussels Studies

La revue scientifique pour les recherches sur Bruxelles
/ Het wetenschappelijk tijdschrift voor onderzoek over
Brussel / The Journal of Research on Brussels
Collection générale | 2020

Energiearmoede en sociale bijstand in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest

Précarité énergétique et aide sociale en Région de Bruxelles-Capitale
Energy poverty and social assistance in the Brussels-Capital Region

Anne Baudaux et Françoise Bartiaux

Traducteur : Annelies Verbiest (AV Translations)

Édition électronique

URL : <http://journals.openedition.org/brussels/5191>
DOI : 10.4000/brussels.5191
ISSN : 2031-0293

Éditeur

Université Saint-Louis Bruxelles

Référence électronique

Anne Baudaux en Françoise Bartiaux, « Energiearmoede en sociale bijstand in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest », *Brussels Studies* [Online], Algemene collectie, Online op 29 novembre 2020, geraadpleegd op 29 novembre 2020. URL : <http://journals.openedition.org/brussels/5191> ; DOI : <https://doi.org/10.4000/brussels.5191>

Ce document a été généré automatiquement le 29 novembre 2020.

Licence CC BY

Energiearmoede en sociale bijstand in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest

Précarité énergétique et aide sociale en Région de Bruxelles-Capitale

Energy poverty and social assistance in the Brussels-Capital Region

Anne Baudaux et Françoise Bartiaux

Traduction : Annelies Verbiest (AV Translations)

NOTE DE L'AUTEUR

Het onderzoek 2GENDERS (Generation & Gender ENergy DEprivation: Realities and Social policies) werd gefinancierd door BELSPO (BR/121/A5/2GENDERS) in 2013-18.

Inleiding en problematiek

- 1 Tot 2005 was energiearmoede een onderwerp waarnaar erg weinig onderzoek was verricht in België, in tegenstelling tot het Verenigd Koninkrijk en Ierland waar de baanbrekende studie van B. Boardman [1991] geschiedenis heeft geschreven en voor vele anderen een inspiratiebron was (voor een samenvatting zie [Bouzarovski en Petrova, 2015; Day *et al.*, 2016]). Volgens de internationale literatuur [Tompson en Snell, 2013; Thomson *et al.*, 2016] wordt energiearmoede hier gedefinieerd als de problematische toegang tot huishoudelijke energie op dagelijkse basis. Concreet kan iemand in energiearmoede zich niet beschermen tegen een gebrek aan fysiek comfort – door de temperatuur of vochtigheidsgraad in de woning – of aan financieel comfort wat leidt tot zelfbeperking van het energieverbruik en zelfs schuldenlast. Uitstel tot betaling van een energiefactuur en ontoereikende financiële middelen worden vaak gebruikt om in België een recht op sociale bijstand in te roepen [Huybrechts *et al.*, 2011],

of als criterium om gezinnen in energiearmoede te definiëren in het kader van internationaal onderzoek [Thomson en Snell, 2013; Bartiaux *et al.*, 2019].

- 2 We hanteren de term “energiearmoede” aangezien er zich op het terrein diverse situaties met betrekking tot toegang tot huishoudelijke energie voordoen, gaande van kwetsbaarheid tot grote armoede. Het doel is om de diversiteit van de betrokken bevolkingsgroepen zo nauwkeurig mogelijk weer te geven¹.
- 3 In België werden verschillende ramingen van de prevalentie van energiearmoede gepubliceerd: op basis van de geselecteerde criteria schommelde die voor België in 2013 tussen 0,2 % (afsluiting van elektriciteit) en 18,1 % (woningen die niet in orde zijn²) volgens Delbeke *et al.* [2019: 26]. Voor het Brussels Gewest in 2017 raamden J. Coene en S. Meyer [2019] dat 9,9 % van de huishoudens te weinig energie verbruikt in verhouding tot het budget van het huishouden, de grootte van het huishouden en het aantal kamers in de woning (zonder rekening te houden met de isolatie van de woning), terwijl 12,1 % te veel energie verbruikt volgens het budget van de huishoudens en 10,9 % van de huishoudens hun woning om financiële redenen niet voldoende kan verwarmen. Deze cijfers voor heel België zijn respectievelijk 14 %, 4,5 % en 6,2 % volgens de auteurs.
- 4 De studie van Huybrechts *et al.* [2011] biedt een uitstekende samenvatting van de metingen, oorzaken en gevolgen van het fenomeen en van het sociale beleid dat op dit vlak wordt gevoerd in België. Maar noch deze studie, noch andere studies baseren zich op de verzameling van de ervaringen van personen die in energiearmoede leven. In het kader van dit onderzoek ging de voorkeur dan ook naar deze zogenaamde “bottom-upbenadering”. Dit type onderzoek werd in verschillende Europese landen uitgevoerd met kwalitatieve methoden, en daaruit bleek wel degelijk dat het complementair is met de technische en economische studies³.
- 5 Het doel van dit onderzoek⁴ was dus om mensen in energiearmoede te ontmoeten en het verhaal van hun dagelijkse leven te analyseren door het in een context te plaatsen, in dit geval met sociale factoren eigen aan het Brussels Gewest, om een antwoord te geven op de onderzoeksvraag “Wat zijn de praktijken van personen in energiearmoede in het Brussels Gewest en welke voorstellingen hebben zij van hun dagelijks leven?”.
- 6 Dit artikel is als volgt opgebouwd: eerst presenteren we de etnografische methode en de verzamelde gegevens. Vervolgens tonen de resultaten aan hoe de energiearmoede in Brussel wordt verergerd door enerzijds de spanningen op de vastgoedmarkt en anderzijds de moeilijkheden om bijstand in te roepen. In het besluit herbekijken we de belangrijkste resultaten vanuit het oogpunt van de “haard” en benadrukken we dat er moet worden afgestapt van de individuele visie op huisvesting of mensen in energiearmoede.

1. Gegevens en methoden

1.1. Etnografische aanpak

- 7 De etnografische beschrijving is erop gericht om verslag uit te brengen over een “terrein, met andere woorden een deel van het sociale leven dat als een gedefinieerd object van een onderzoek is gemaakt” [Demeulenaere, 2006: 764]. Deze beschrijving moet het mogelijk maken om “nieuwe inzichten voort te brengen over reeds bekende

voorwerpen” [Olivier de Sardan, 2008: 157]. Om de empirische geldigheid ervan te vergroten, wordt vaak gebruikgemaakt van vergelijkingen en/of interpretaties van andere auteurs. Deze methode is dus veeleer inductief [Olivier de Sardan, 2008: 23].

1.2. Methoden voor de productie van gegevens: interviews en waarnemingen

- 8 De waarnemingen van het terrein en fragmenten uit interviews die hier worden gebruikt zijn afkomstig van een kwalitatief onderzoek dat werd uitgevoerd in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (BHG). Tussen 2014 en 2017 heeft de eerste auteur 20 diepte-interviews [Kaufmann, 2007] van gemiddeld een uur afgenomen van mensen in energiearmoede volgens de bovenstaande definitie bij hen thuis, en dat in 10 Brusselse gemeenten. 12 vrouwen en 8 mannen tussen 26 en 66 jaar werden ondervraagd: 9 van hen zijn eigenaar van een woning, 8 huren een sociale woning en 3 huren een woning op de privémarkt. Deze personen werden gevonden via een tiental tussenpersonen in verschillende openbare centra voor maatschappelijk welzijn (OCMW), in een sociale huisvestingsmaatschappij, in het verenigingsleven en in onze netwerken. Met enkele personen werd contact opgenomen tijdens de etnografische waarnemingen.
- 9 Deze waarnemingen werden uitgevoerd tijdens workshops “energiepreventie” in de wachtruimte van een OCMW, tijdens bezoeken aan begunstigden, vergaderingen met de maatschappelijk werkers of conferenties georganiseerd door of voor maatschappelijk werkers. De waarnemingen werden systematisch genoteerd in een veldboekje. In totaal werd tussen maart 2014 en april 2017 contact opgenomen met 8 OCMW’s en 11 verenigingen zonder winstoogmerk (vzw’s) die werken rond de problematiek van de toegang tot huishoudelijke energie en die samen 13 Brusselse gemeenten dekken.
- 10 Alle voornamen in dit artikel zijn geleende voornamen die werden gekozen als verwijzing naar de moedertaal van de respondenten.

2. Energiearmoede en vastgoedmarkt

2.1. In energiearmoede leven in Brussel

- 11 Water verwarmen in een waterkoker om zich te wassen zoals Annie en Madeleine hebben moeten doen, iedere dag de sporen van vocht schoonmaken zoals Christine, Alice en Jasmine, geen wasmachine meer gebruiken zoals Iman, Paul en Micheline, leven met een vermogensbegrenzer zoals Saïd en Meryem, verwarmen met een petroleumlamp zoals Mireille, een deel van de woning afdichten of zelfs afsluiten zoals Patricia, Nadia en Nur, een raam “isoleren” met karton en plakband zoals Rose... het zijn allemaal situaties die onze respondenten hebben meegemaakt. Mireille leeft “als een vluchteling” zoals zij het zelf verwoordt, gezien de staat van het appartement dat ze heeft gekocht en haar gebrek aan middelen om het te renoveren. Overal staan er dozen, het email van de badkuip is weggevreten en over de hele lengte zwart geworden, de muren zijn kaal en vuil en de keukenapparatuur is heel rudimentair.
- 12 Nochtans, zoals Annie zegt:

“Een woning is een geheel: welzijn, veiligheid, rust... Het is de plek waar een gezin samenkomt. En wanneer je dat niet meer hebt, waar is je waardigheid dan nog?”
(Annie, huurder van een sociaal huis, 60 jaar)

- 13 Wie in energiearmoede leeft, wordt ook geconfronteerd met de kwaadwilligheid of oneerlijkheid van sommige eigenaars, burens of zelfs vakmannen. In een context met een grote vraag naar renovaties vragen sommigen “*schandalig hoge prijzen*” volgens Lucie. Saïd en Meryem betaalden voor een buurman die “*elektriciteit van hen stal*” en die Meryem “*is komen bedreigen en intimideren*”. Bij Serge heeft de eigenaar van de woning dan weer geknoeid met zijn energieteller die zich in de kelder bevond. Serge merkte de fraude pas op toen hij een factuur van € 3 000 ontving:

“Eerst ging ik naar het energiebedrijf om te zeggen dat ik hier niet mee akkoord ging, dat ik nooit met de energieteller had geknoeid, dat ik niet eens wist hoe dat moest. Ten eerste had ik geen toegang tot de kelderverdieping en ten tweede heb ik geen rechterhand meer [als gevolg van een auto-ongeluk]” (Serge, huurder van een sociale woning, 65 jaar).

- 14 Voor onze respondenten staat leven in energiearmoede dus gelijk aan soms heel onaangename praktijken en interacties, maar velen zijn zich er goed van bewust “*dat het erger kan*” en hebben de neiging om hun verwachtingen te verlagen:

“Voor mij is een aangenaam huis een huis waar je fatsoenlijk in kunt wonen [...]. Het enige dat ik vraag, is een normaal basiscomfort. [...] Daklozen ... die hebben het nog erger dan ik, het kan ergens anders altijd erger, dus ik vraag niet meer dan dat.” (Mireille, eigenares van een appartement, 49 jaar)

- 15 Dakloosheid als “volgende stap”, met “de echte uitsluiting die daarmee gepaard gaat” werd ook met bezorgdheid aangehaald door de Fransen in energiearmoede die werden ondervraagd door Maresca en Lacombe [2015: 54].
- 16 “Als het u niet aanstaat, ga dan ergens anders kijken” is een zin die verschillende van onze respondenten al hebben gehoord. Maar waar is “ergens anders”? Je weet wat je verliest, maar je weet niet wat je erbij wint. En zelfs wanneer de Directie Gewestelijke Huisvestingsinspectie vaststelt dat de woning ongezond is, wordt onderhandeld over de verhuizing van het huishouden, want zij hebben niet altijd een andere woonoplossing. En uiteindelijk is een ongezonde woning nog altijd beter dan helemaal geen woning⁵. Sommigen moeten concreet de keuze maken tussen een ongezonde woning en dakloosheid: Henri (47 jaar) is officieel dakloos maar onderhuurt een kamer bij een vriend. De woning bevindt zich echter in zo'n slechte staat dat hij het grootste deel van de tijd op straat doorbrengt, hoewel hij zelf toegeeft “dat is niet zonder gevaar... er zijn schurken maar ook alcohol ... en het is belangrijk om gezond te blijven. Vroeger zouden we elkaar twee, drie stoten geven, maar nu moeten er tanden uitvallen!”⁶
- 17 Deze situaties tonen ook aan dat de energiearmoede in het BHG wordt verergerd door het tekort aan bescheiden woningen. In het volgende punt gaan we daar dieper op in.

2.2. Energiearmoede en spanningen op de Brusselse vastgoedmarkt

- 18 Brussel is een gebied met sterke vastgoedspanningen. In 2016 was 92 % van de huurwoningen niet betaalbaar voor de eerste zes inkomensdecielen, als we ervan uitgaan dat de huur niet meer dan 25 % van het beschikbare inkomen van een huishouden mag bedragen – een ideale situatie die maar zelden haalbaar is. En het betert er niet op [Observatiecentrum van de huurprijzen, 2016: 62]. Wat doorgangswoningen betreft, gaf de voorzitter van een Brussels OCMW in maart 2014 in

het bijzijn van de maatschappelijk werkers toe dat er maar drie doorgangswoningen gedurende maximum een maand beschikbaar zijn voor zijn gemeente met meer dan 133 000 inwoners. En volgens het Brussels Planningsbureau was de vraag naar openbare huisvesting in het BHG bij het Woningfonds op 1 januari 2018 goed voor 3 650 huishoudens, terwijl het aanbod op 1 januari 2017 overeenkwam met 1 673 woningen⁷. Volgens verschillende informanten bedraagt de gemiddelde wachttijd voor een sociale woning in Brussel tien jaar.

- 19 Dit tekort aan bescheiden woningen versterkt de energiearmoede in het BHG, want het dwingt mensen ertoe om woningen ondanks hun gebreken te accepteren: “We hebben gepakt wat we konden pakken.” (Paul, huurder van een appartement op de privémarkt, 50 jaar) “De muren kan ik niet opeten!”, roept Nur uit, waarmee ze herinnert aan de volgorde van haar prioriteiten: ze is werkloos en zonder de steun van het OCMW zou ze dakloos zijn. (Nur, eigenares van een huis, 55 jaar)
- 20 Deze materiële concurrentie tussen individuen, die eigen is aan de moderne wereld volgens Kaufmann [1988: 74], wordt nog versterkt door de discriminatie van bepaalde eigenaars omtrent de afkomst van de huurders of hun inkomstenbron. Dit wordt bevestigd door de studie van Verhaeghe *et al.* [2017] en verschillende van onze respondenten hebben ermee te maken. Mireille en Saïd zijn afkomstig uit respectievelijk Sub-Saharaans Afrika en de Maghreb:

“Ik heb gebeld [...] en ze zeiden me dat het al verhuurd was. [...] De mensen herkennen mijn accent en daarom willen ze niet verhuren aan mij. [...] En gezien dat probleem hebben we gepakt wat we konden krijgen.” (Mireille, eigenares van een appartement, 49 jaar)

“We hebben gezocht naar een appartement, het maakte niet uit wat. Woekerprijzen [...], piepkleine woningen voor € 1 000, krotten met waterlekken [...]. Ik heb dan dit appartement gevonden [...]. De eigenaar [...] zei: ‘Sorry, maar ik aanvaard geen mensen die van het OCMW leven’. Ik heb hem mijn situatie uitgelegd en ben bijna beginnen te huilen [...] [uiteindelijk ging hij akkoord]. Het appartement is niet geweldig, maar we hadden geen andere keuze, ziet u?” (Saïd, huurder van een privéappartement, 39 jaar)
- 21 Kort samengevat, de staat van het woningpark, de toestand op de vastgoedmarkt, de wachtlijsten voor sociale woningen, de hevige concurrentie tussen kandidaat-kopers of -huurders en de huurdiscriminatie beperken de mogelijkheden van huishoudens met een bescheiden inkomen aanzienlijk en dragen niet bij aan het verlagen van de prevalentie van energiearmoede in het Brussels Gewest.

2.3. Energierenovatie van woningen en herhuisvesting

- 22 Tijdens het veldonderzoek heeft een sociale huisvestingsmaatschappij haar gebouwen geleidelijk aan geëvacueerd om er centrale verwarming te installeren. De gevolgen van dit beleid bewijzen nogmaals dat huisvesting meer is dan alleen een “materiële schil” [Kaufmann, 1988: 78].
- 23 Zo zal Micheline uit het appartement moeten trekken waar ze haar kinderen heeft grootgebracht. Ze vindt het jammer dat ze na de werkzaamheden niet terug in het appartement mag, want alle bewoners worden elders gehuisvest volgens de samenstelling van hun huishouden. Micheline woont tegenwoordig echter alleen. Deze stroomlijning is begrijpelijk huishouden het tekort aan bescheiden woningen, maar komt daarom niet minder hard aan voor haar.

- 24 Madeleine weigerde haar huis, dat op instorten stond, dan weer te verlaten: “Ik heb hier 40 jaar gewoond!” Gezien de slechte staat van de gevel en de financiële problemen van deze eigenares met schulden hebben alle sociale werkers die ze heeft gesproken haar aangeraden om haar huis te verkopen. Hierdoor had Madeleine de indruk dat ze totaal niet begrepen werd.
- 25 Nochtans is de toe-eigening van een plek essentieel voor een persoon volgens psychiater J. Furtos [2009: 1]:
- “Ergens wonen is iets van jezelf in die plek steken, wat heel erg verschilt van ergens gehuisvest zijn. Als een persoon niet ergens kan wonen, heeft die geen ‘plaats’, en dat noemen we vandaag uitsluiting. Mensen helpen met wonen, noemen we de strijd aanbinden tegen uitsluiting.”
- 26 Waar Micheline en Madeleine zich ook zorgen over maken, is dat ze zullen worden gehuisvest in een te kleine woning, waardoor ze niet al hun bezittingen kunnen meenemen. En dan zijn er nog de verhuiskosten... Een verhuishuis huren? De huisvestingsmaatschappij komt daar niet in tussen. Meubilair van de hand doen? Het is het enige dat ze bezitten. Maar bovenal hebben ze een sociaal leven opgebouwd: solidaire burens en een evenwicht dat berust op hun sociale netwerk. Micheline zal niet worden gehuisvest in hetzelfde gebouw als haar directe burens met wie ze samen tv-kijkt, gesprekken voert en naar de wasserij gaat. “Iedereen kan goed met elkaar opschieten. En dat is net het probleem: we zullen moeten verhuizen en we zullen allemaal worden gescheiden ... [...]. De dame hiernaast is bij mij langsgekomen en is beginnen te huilen!” (Micheline, huurder van een sociaal appartement, 62 jaar) Ook Madeleine is er niet gerust op:
- “Als ik moet verhuizen, [...] ga ik al mijn spullen moeten verkopen. [...] Ik kan net zo goed een touw pakken en mezelf ophangen, hè! Maar dan moet mijn dochter ook een appartement vinden! [...] Zij staat er alleen voor met haar zoontje! We hebben helemaal geen familie meer!” (Madeleine, eigenares van een huis, 60 jaar)
- 27 Het zijn dus niet alleen de gewoonten en het veiligheidsgevoel die de energierenovatie van het gebouw op het spel zetten, maar ook een sterke sociale ondersteuning: emotionele steun, burens die elkaar helpen, gezinshereniging over de generaties heen...

3. Hulp vragen

3.1. Begunstigde zijn

- 28 Thuis “wonen” betekent ook er leven, er keuzes maken, er gewoontes hebben. Het is de plek waar mensen weer op krachten komen [Schwartz, 1990]. In het BHG zijn er heel wat hulpmiddelen om energiearmoede tegen te gaan: renovatiepremie, verzoek om spreiding van betaling, verandering van energieleverancier... Deze maatregelen worden geïnventariseerd door Bartiaux *et al.* [2015]. Soms wordt het gekregen advies gewaardeerd. Zo heeft Jeanne een beroep gedaan op een energiehuis⁸:
- “Ik verbruikte te veel energie [...]. Ik heb de gloeilampen vervangen door ledlampen. [...] Ik had een thermostaat waar ik niets van begreep [...] en die ik niet correct gebruikte. [...] [De energieadviseur] gaat een nieuwe plaatsen, die recenter en eenvoudiger is.” (Jeanne, eigenares van een appartement, 67 jaar)
- 29 De woning is de plaats bij uitstek waar het “privéleven” zich afspeelt en waar zich het gevoel ontwikkelt van een zekere controle over het dagelijkse leven. Maar dat is niet

langer het geval wanneer je eindelijk moet instemmen om hulp te vragen zodat je bijvoorbeeld je elektriciteitsfactuur kunt betalen. Zo vertelt Madeleine:

“Ik ben grootgebracht door mijn grootouders. Het OCMW was taboe. [...] Mensen die naar het OCMW gingen, waren [...] mensen die niets hadden, die op straat rondhingen zoals daklozen. [...] Maar wanneer je daar op een dag staat met je dochter en een pasgeboren baby en je zelfs geen geld hebt om een fles melk te kopen, moet je je trots opzijzetten.” (Madeleine, eigenares van een huis, 60 jaar)

- 30 In de OCMW's is het de gewoonte om de uitgaven van het hulpbehoevende huishouden onder de loep te nemen. Bij schuldbemiddeling “is het de rechter die beslist. Hij betaalt alles en geeft ons dan de rest”, aldus Meryem, die met haar gezin van zes personen moet leven van een werkloosheidsuitkering en kinderbijslag.
- 31 De meeste sociale diensten verwijzen naar “rationeel energiegebruik”, wat bijna onmiddellijk inhoudt dat de persoon in energiearmoede iets had moeten doen, of niet had moeten doen, om te vermijden dat die zich in deze situatie zou bevinden. Zoals Jeanne hoger vermeldt, erkennen de respondenten over het algemeen het nut van advies om hun energiekosten te verlagen. Maar wat betekenen deze besparingen in verhouding tot de huisvestingskosten en de uitgaven als gevolg van de slechte staat van de woning? Nochtans lijken de inspanningen gericht op de verantwoordelijkheid van de personen die sociale bijstand willen krijgen.
- 32 Tijdens het onderzoek hebben verschillende maatschappelijk werkers en energiecoaches op het terrein ook gemeld dat ze een onderscheid maken tussen begunstigden “die inspanningen leveren” en begunstigden die “profiteren”. Want de steunaanvragers worden verondersteld om zich te activeren en blijf te geven van goede wil en zelfs van een zekere volgzzaamheid [Mechelynck, 2013; Méhauzen *et al.* 2015]. Iedere “gebruiker” (zoals de maatschappelijk werkers ze noemen) wordt dus gecontroleerd in zijn/haar dagelijkse leven, want de steunvoorwaarden impliceren vaak het idee dat men de steun moet verdienen en dat men het moet bewijzen. Maar deze opvatting van steun verleent “het individu een controle over zijn lot, waarover het duidelijk niet beschikt” [Glady, 2016: 18].
- 33 Procedures kunnen het moreel breken van een persoon in moeilijkheden, en hij/zij zal moeite hebben om weer op krachten te komen in een thuis dat in het gedrang wordt gebracht door koude en onzekerheden. “Soms wordt het gewoon te veel”, vat Henri samen wanneer hij het heeft over de bijstandsdiensten en de stappen die hij aan het ondernemen was op het ogenblik van het interview.
- 34 Het feit dat er geen rekening wordt gehouden met het vernederende karakter van de steunprocedures maakt integraal deel uit van het geweld dat “gebruikers” ondervinden. Zij voelen zich de facto niet begrepen en niet erkend in de moeilijkheden die zij ervaren [Baudaux, 2019]. “De meeste rechtsgebieden begrijpen niet dat hun werkwijze hun gebruikers geweld aandoet, vooral de gebruikers die cultureel minder onderlegd zijn” [de Gaujelac, 1996: 114]. Meer in het algemeen analyseert Thompson [2019] deze sociale pathologieën die ontstaan doordat de persoon niet wordt erkend dat ze tegelijk worden veroorzaakt en versterkt door hiërarchische sociale structuren die onze – zoals hij het noemt – “bestuurskapitalistische maatschappij” typeren.
- 35 Nochtans kunnen “gebruikers” blijf geven van weerstand, bijvoorbeeld in de manier waarop zij zich hun woning toe-eigenen, ook al is het een sociale woning. Zo vertelt Annie dat ze haar “vuilgrijze” gevel, die volgens haar typisch is voor een sociale woning, met haar eigen geld heeft laten herschilderen, want ze had er genoeg van om

dat “label” opgeplakt te krijgen. Bruno heeft na zijn scheiding dan gevraagd om van huis te veranderen, maar zijn sociale huisvestingsmaatschappij heeft dit geweigerd. Hij heeft dan maar de vrijheid genomen om “enkele veranderingen” door te voeren, vooral qua ruimtelijke indeling en kleur op de muren, zonder toestemming te vragen.

- 36 Deze kleine tekenen van weerstand kunnen gunstig blijken te zijn voor mensen die geen vat meer hebben op heel wat aspecten van hun dagelijkse leven, zoals dat het geval is bij slecht gehuisveste personen. Ze krijgen hun slagvaardigheid enigszins terug, ook ten aanzien van de bureaucratische rompslomp, waar we in het volgende punt dieper op ingaan.

3.2. Bureaucratische last

- 37 De rompslomp die erbij komt kijken, is het obstakel dat het vaakst wordt aangehaald, na de stigmatisering van de begunstigden van sociale bijstand. Voor Rose en Nadia was het geen sinecure om contact op te nemen met het Gewest voor het verkrijgen van de vergunningen voor de isolatiewerken in hun respectievelijke appartementen: ze moesten langsgaan tijdens de werkuren, ze kregen telkens een andere medewerker voor zich waardoor ze alles opnieuw moesten uitleggen, en er ontbrak altijd wel een document of stempel. Als ze geen administratieve hulp hadden gekregen van hun gemeente, dan hadden ze het opgegeven. De hele ervaring werd angstwekkend en onwaarschijnlijk ingewikkeld genoemd door vrouwen die nochtans bij de minst kansarme horen in onze steekproef.
- 38 Annie legt uit dat de maatschappelijk werkers van haar OCMW regelmatig documenten uit het dossier kwijtraken en dan aan de “gebruikers” vragen om de nodige documenten opnieuw te bezorgen. Madeleine heeft alles van nul moeten herbeginnen met een nieuwe maatschappelijk werkster die haar had gevraagd om opnieuw alle documenten te verzamelen en te fotokopiëren, terwijl ze zich soms zelfs geen tramticket kon veroorloven... Ze zou die nieuwe persoon maar drie keer in twee jaar zien en al die tijd zonder warm water zitten. Uiteindelijk werd gedreigd met een deurwaarder, waardoor ze opnieuw ging aankloppen bij het OCMW. Daar zou ze worden ontvangen door een derde persoon en alles zou eindelijk weer vlot lopen.
- 39 Na een faillissement en een zware scheiding ging Irma voor het eerst aankloppen bij het OCMW. Een maatschappelijk werkster zou haar zeggen dat de gemeente nu boven haar stand was en zou insinueren dat ze voordeel trok van onterecht gekregen geld. “Ik heb gehuild, ik voelde me zo vernederd!”, zegt ze tijdens het interview. Ze is daarop verhuisd naar een andere gemeente. De maatschappelijk werkers die ze er zou ontmoeten, waren echte “engelen” volgens haar eigen woorden. Toch heeft deze moeilijke periode haar sporen nagelaten:
- “Ik heb nu de moed niet meer om te herbeginnen. [...] Ik ben mijn zelfvertrouwen volledig kwijt. Ik moet een job zoeken, maar welke job en hoe? Ik kan me gewoon nergens zien ...” (Irma, huurder van een sociaal appartement, 45 jaar)
- 40 Het is dus niet verrassend dat er zo vaak geen beroep wordt gedaan op bijstandsdiensten. Nochtans lijkt er in de sector van de maatschappelijke begeleiding onvoldoende inzicht te zijn in dit fenomeen⁹, zoals we hebben vastgesteld. Politicoloog P. Warin [2010] legt uit dat het niet-gebruik van bijstandsdiensten drie belangrijke vormen aanneemt, namelijk niet-kennis, niet-aanvraag en niet-ontvangst van de bijstand, en dit om diverse redenen:

“Niet-aanvraag doet zich met name voor wanneer het aanbod gedragsvoorwaarden oplegt die niet haalbaar of niet aanvaardbaar lijken. [...] Vooral het activeringsprincipe, met de verplichtingen die men moet nakomen, kan leiden tot niet-aanvraag omdat men de eigen capaciteiten denigreert, omdat men zich ontmoedigd voelt ten aanzien van de ingewikkelde toegangsprocedure of omdat men zich niet kan vinden in de principes van het aanbod.”

- 41 Ontmoediging is de reden die uit de interviews het vaakst naar voren kwam als verklaring waarom men niet gebruikmaakt van de bijstandsdiensten, terwijl vele maatschappelijk werkers die wij hebben gesproken, denken dat als er geen beroep op wordt gedaan, dit betekent dat er geen behoefte aan is.

3.3. Tussen distantiëring en instemming

- 42 Tot slot kan de begunstigde het gevoel hebben dat hij/zij niets kan terugdoen voor de gekregen bijstand en gebukt gaan onder de gift (in dit geval sociale bijstand), waardoor de begunstigde “wordt beperkt tot zijn machteloosheid” [Caillé, 2014: 45]. Maar “wat we in de eerste plaats willen, is niet zozeer om in onze behoeften te voldoen maar wel om te worden erkend [...] als gevende, vrijgevige en genererende personen” door andere personen en door instellingen [Caillé, 2014: 54-55]. Kortom, als burgers die volop bijdragen aan de maatschappij en dus ook aan de consumptiemaatschappij, en niet alleen als “gebruikers” van de sociale zekerheid die worden veroordeeld voor iedere zogenaamde “overbodige” uitgave. We begrijpen dus dat bijstand ontvangen gepaard gaat met een – soms ondraaglijke – prijs voor de ontvanger.
- 43 Het individu dat zich in een situatie van materiële afhankelijkheid bevindt, moet dan een keuze maken tussen distantiëring (“ik profiteer niet”, “het is maar tijdelijk”, “mijn geval is anders”) of instemming die zelfs zo ver kan gaan dat men er trots op is of op zijn minst dat men de indruk geeft meer te doen dan zich gewoon te schikken in de situatie, afhankelijk van het zelfbeeld dat men moet beschermen. Want uiteindelijk vormt de keuze hoe men de eigen situatie beleeft, of in ieder geval hoe je verslag uitbrengt over je situatie, misschien wel de enige bewegingsruimte van een “gebruiker” die afhangt van sociale bijstand! Hoeveel vrijheid heeft iemand die zakgeld krijgt van een schuldbemiddelaar immers nog wanneer iedere uitgave wordt veroordeeld, wanneer die een goede indruk moet maken om kwaliteitsvolle begeleiding te kunnen blijven krijgen? Misschien net de vrijheid om tegen zichzelf te zeggen dat men iemand is die het raderwerk van de sociale bijstand van a tot z kent, die tussen de mazen van het net is geglipt, die de controle wist te bedriegen, of daarentegen dat men het slachtoffer van de omstandigheden is en dat men niets gemeen heeft met de andere personen in dezelfde wachtrij.

Besluit: zich verwarmen, wonen en begrepen worden

- 44 Dit etnografische onderzoek in het Brussels Gewest wijst op de dagelijkse problemen van energiearmoede en benadrukt het belang van de context die de kenmerken van energiearmoede vormgeeft. In het Nederlands althans omvat het begrip “haard” meerdere aspecten die ons onderzoek aan het licht brengt. Het is trouwens ook de naam van de sociale huisvestingsmaatschappij in verschillende Brusselse gemeenten. Haard staat voor een stookplaats (zich verwarmen), een thuis (wonen), het huishouden,

het voorwerp van sociale bijstand (begrepen worden), drie aspecten die door energiearmoede worden aangetast en waar we hieronder dieper op ingaan.

- 45 Zich verwarmen en vocht bestrijden vergen van mensen in energiearmoede vaak dagelijkse, soms vergeefse praktijken, zoals het schoonmaken van vochtvlekken. De hulpverleners leggen de nadruk op het individuele gedrag (of kennen hun zelfs de volledige verantwoordelijkheid toe), en niet op de bouwkundige technieken. Nochtans lijkt het erop dat de aanbevolen gedragingen die worden verstrekt tijdens workshops over energiebesparing of het gebruik van technische “oplossingen”, zoals een vermogensbegrenzer of een budgetmeter (wordt niet gebruikt in het BHG maar zou wel kunnen worden gebruikt [Grevisse en van der Planke, 2017]), ruim onvoldoende zijn. Energiearmoede is de facto afhankelijk van sociale en structurele aspecten die veel verder gaan dan het individuele gedrag.
- 46 Uit ons onderzoek blijkt dat de praktijken en de negatieve emoties van mensen in energiearmoede enkel kunnen worden begrepen door ze te plaatsen in de context van het tekort aan bescheiden woningen in het BHG. Een markt onder spanning, een verouderd en slecht geïsoleerd woningpark, lange wachtlijsten voor sociale woningen, concurrentie en discriminatie ten aanzien van kandidaat-huurders zijn allemaal elementen die de energiearmoede in het Brussels Gewest nog groter maken. Het verwarmen en onderhouden van een woning van erbarmelijke kwaliteit confronteert de vaak kwetsbare bewoners ook met de florerende maar weinig gereguleerde energierenovatiemarkt.
- 47 In een woning wonen en er een thuis van maken wordt bemoeilijkt door vocht, tocht, verouderde installaties en financiële problemen. Al deze factoren maken het ingewikkeld om een warme, gezellige en geruststellende thuis te creëren, waar je je goed voelt en je voldoende op je gemak bent om er iemand van buiten de familie uit te nodigen. De terecht verwachte intimiteit van een “privéruimte” komt in het gedrang zodra er hulp wordt gevraagd aan een openbare instelling. Dit gevoelsmatige aspect van wonen wordt echter vaak over het hoofd gezien wanneer men zich uitspreekt in de hoedanigheid van hulp- of bouwexpert.
- 48 Meer nog, opdat mensen in energiearmoede en maatschappelijk werkers elkaar zouden kunnen begrijpen, zou het bevorderlijk zijn als de spanningen die mensen in energiearmoede ondervinden zouden worden erkend. Het gaat meer bepaald om spanningen tussen de waardigheid van huisvesting en de waardigheid van onafhankelijkheid, tussen de veiligheid van een ietwat comfortabele thuis en de vrijheid om geen rekenschap te moeten afleggen, tussen het meespelen van het “spel” van activering en bewijsvoering om zich geen financiële zorgen te moeten maken, en het zich alleen redden om de eigen privacy te beschermen. Deze spanningen zijn moeilijk te dragen met een onzeker budget. Als er meer rekening zou worden gehouden met al deze uitdagingen (of als men er meer bewust van zou zijn?), zou dit wellicht de hulprelaties ten goede komen en helpen in de strijd tegen het niet-gebruik van rechten inzake huisvesting en toegang tot energie¹⁰.
- 49 Voor mensen in energiearmoede gaan die spanningen hand in hand met een sterk gevoel van niet-erkenning, en zelfs angst, schaamte en schuld na hun reacties op deze dilemma's – sommigen zullen hun “keuzes” zeggen, hoewel de keuzemarges heel beperkt zijn, zoals we hebben aangetoond. Deze negatieve en invaliderende emoties zijn ook sociaal opgebouwd door stigmatiserende of infantiliserende praktijken, wat blijkt uit de fragmenten uit interviews en de waarnemingen op het terrein.

- 50 Alles welbeschouwd, heeft dit onderzoek voor het overheidsbeleid ter bestrijding van energiearmoede aangetoond dat het belangrijk is om rekening te houden met de gevoelsmatige aspecten van dit streven voor het behoud van een thuis, maar ook dat de individuele bijstand en de aansporing tot gedragsverandering niet toereikend zijn zolang dit beleid een vastgoedmarkt onder grote spanning, vooral voor bescheiden woningen, niet aan een uitgebreidere regelgeving onderwerpt.

We willen de mensen in energiearmoede en de maatschappelijk werkers oprecht bedanken dat ze hun ervaringen met ons wilden delen.

BIBLIOGRAPHIE

- BARTIAUX, F. (ed.), 2019. *Generation and Gender Energy Deprivation: Realities and Social Policies*. Brussel: Belgian Science Policy. Beschikbaar op het adres: http://www.belspo.be/belspo/brain-be/projects/FinalReports/2GENDERS_FinReport.pdf
- BARTIAUX, F., MARETTI, M., CARTONE, A., BIERMANN, P. en KRASTEVA, V., 2019. Sustainable energy transitions and social inequalities in energy access: A relational comparison of capabilities in three European countries. In: *Global Transitions*. 2019. Vol. 1C, pp. 226-240. Beschikbaar op het adres: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2589791819300210>
- BARTIAUX, F., VAN DER LINDEN, M., DEBAST, N. en BAUDAUX, A., 2015. Energiearmoede, in: *Armoede in België – Jaarboek 2015*. LAHAYE, W., PANNECOUCKE, I., VRANKEN, J. en VAN ROSSEM, R. (eds.). Gent: Academia Press, pp. 93-111.
- BAUDAUX, A., 2019. Focus: a participating observation in the Brussels Region. In: BARTIAUX, F. (ed.) *Generation and Gender Energy Deprivation: Realities and Social Policies*. Brussel: Belgian Science Policy. pp. 73-88. Beschikbaar op het adres: http://www.belspo.be/belspo/brain-be/projects/FinalReports/2GENDERS_FinReport.pdf
- BOARDMAN, B., 1991. *Fuel poverty: from cold homes to affordable warmth*. Londen: Belhaven Press.
- BOUZAROVSKI, S. en PETROVA, S., 2015. A global perspective on domestic energy deprivation: Overcoming the energy poverty-fuel poverty binary. In: *Energy Research & Social Science*. 11/2015. Vol. 10, pp. 31-40.
- BRUNNER, K., SPITZER, M. en CHRISTANELL, A., 2012. Experiencing fuel poverty. Coping strategies of low-income households in Vienna/Austria. In: *Energy Policy*. 10/2012. Vol. 49, pp. 53-59.
- CAILLÉ, A., 2014. *Anti-utilitarisme et paradigme du don : pour quoi ?* Lormont: Le bord de l'eau.
- COENE, J. en MEYER, S., 2019. *Barometer Energiearmoede (2009-2017)*, Brussel: Koning Boudewijnstichting.
- DAY, R., WALKER, G. en SIMCOCK, N., 2016. Conceptualising energy use and energy poverty using a capabilities framework. In: *Energy Policy*. 06/2016. Vol. 93, pp. 255-264.
- DE GAULEJAC, V., 1996. *Les sources de la honte*. Parijs: Desclée de Brouwer.

- DE KEERSMAECKER, M.-L., 2017. *Observatiecentrum van de huurprijzen – Enquête 2016*, Brussel: Brusselse Gewestelijke Huisvestingsmaatschappij.
- DELBEKE, B., BAUDAUX, A., BARTIAUX, F., OOSTERLYNCK, S., FOURNIER, F. en LAHAYE, W., 2019. Policy recommendations. In: BARTIAUX, F. (ed.) *Generation and Gender Energy Deprivation: Realities and Social Policies*. Brussel: Belgian Science Policy. pp. 89–101. Beschikbaar op het adres: http://www.belspo.be/belspo/brain-be/projects/FinalReports/2GENDERS_FinReport.pdf
- DELBEKE, B., OOSTERLYNCK, S. en VANDESCHRIK, C., 2019. Measuring energy poverty in Belgium. In: BARTIAUX, F. (ed.) *Generation and Gender Energy Deprivation: Realities and Social Policies*. Brussel: Belgian Science Policy. pp. 21–29. Beschikbaar op het adres: http://www.belspo.be/belspo/brain-be/projects/FinalReports/2GENDERS_FinReport.pdf
- DEMEULENAERE, P., 2006. Méthodes qualitatives. In: MESURE, S. en SAVIDAN, P. (dir.) *Dictionnaire des sciences humaines*, Parijs: PUF. pp. 763–767.
- FURTOS, J., 2009. Quelques aspects de la santé mentale concernant l’habitat dans l’accompagnement des personnes précaires. In: *Cahier Santé conjugée*. 04/2009. nr. 48: *Vulnérabilités*. Beschikbaar op het adres: <http://www.maisonmedicale.org/Quelques-aspects-de-la-sante.html>
- GLADY, M., 2016. « On va arrêter de se raconter des choses qui servent à rien » Le barrage à la subjectivité dans les pratiques discursives d’accompagnement des évolutions professionnelles. In: *Langage et société*. 11/2016. Vol. 2016/4, nr. 158, pp. 17–34.
- GREVISSE, F. en VAN DER PLANKE, V., 2017. Compteurs intelligents : quel génie sortira de la lampe ? In: *La Revue nouvelle*. 12/2017. Nr. 8, pp. 10–15.
- HARRINGTON, B., HEYMAN, B., MERLEAU-PONTY, N., STOCKTON, H., RITCHIE, N. en HEYMAN, A., 2005. Keeping warm and staying well: findings from the qualitative arm of the Warm Homes Project. In: *Health and Social Care in the Community*. 05/2005. Vol. 13, nr. 3, pp. 259–267.
- HUYBRECHTS, F., MEYER, S. en VRANKEN, J., 2011. *Energiearmoede in België*. Brussel – Antwerpen: CEESE – OASES. Beschikbaar op het adres: https://www.researchgate.net/publication/261549059_Energiearmoede_in_Belgie
- KAUFMANN, J.-C., 1988. *La chaleur du foyer : analyse du repli domestique*. Parijs: Méridiens Klincksieck.
- KAUFMANN, J.-C., 2007. *L’entretien compréhensif*, Parijs: A. Colin (2e editie).
- MARESCA, B. en LACOMBE, S., 2015. À la rencontre de la précarité énergétique : un éclairage. In: DROZD, C., REQUENA RIUZ, I., MAHÉ, K. en SIRET, D. (dir.), *La construction du chez-soi dans la transition énergétique : entre conceptions de la performance et pratiques habitantes*. Nantes: Ensan. pp. 49–55.
- MECHELYNCK, A., 2013. Activer l’individu sans l’écraser : une utopie ? Réflexions à partir des expériences flamandes de l’inburgering et du Wooncode. In: *Revue interdisciplinaire d’études juridiques*. 01/2013. Vol. 70, nr. 1, pp. 224–264.
- MÉHAUDEN, L., DEPAUW, J., FRANSEN, A. en DRIESSENS, K., 2015. *Het Geïndividualiseerd Project voor Maatschappelijke Integratie. Een verkennend en evaluatief onderzoek in de Belgische OCMW's*. Brussel: POD Maatschappelijke Integratie. Beschikbaar op het adres: https://www.mi-is.be/sites/default/files/documents/gpmi-piis_rapport_nl.pdf
- MIDDLEMISS, L. en GILLARD, R., 2015. Fuel poverty from the bottom-up: Characterising household energy vulnerability through the lived experience of the fuel poor. In: *Energy Research & Social Science*. 03/2015. Vol. 6, pp. 146–154.

- OLIVIER DE SARDAN, J.-P., 2008. *La rigueur du qualitatif. Les contraintes empiriques de l'interprétation socio-anthropologique*. Louvain-la-Neuve: Bruylant-Academia.
- SCHWARTZ, O., 1990. *Le monde privé des ouvriers. Hommes et femmes du Nord*. Parijs: PUF.
- THOMPSON, M.J., 2019. Hierarchy, social pathology and the failure of recognition theory. In: *European Journal of Social Theory*. 1/02/2019. Vol. 22, nr. 1, pp. 10–26.
- THOMSON, H. en SNELL, C., 2013. Quantifying the prevalence of fuel poverty across the European Union. In: *Energy Policy*. 01/2013. Vol. 52, pp. 563–572.
- THOMSON, H., SNELL, C. en LIDDELL, C., 2016. Fuel poverty in the European Union: a concept in need of definition? In: *People, Place and Policy Online*. 04/2016. Vol. 10, nr. 1, pp. 5–24.
- VERHAEGHE, P.P., COENEN, A., DEMART, S., VAN DER BRACHT, K. en VAN DE PUTTE, B., 2017. *DiscrimibruX - Discriminatie door vastgoedmakelaars op de private huurwoningmarkt van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest*. Gent: Vakgroep Sociologie, Universiteit Gent.
- WARIN, P., 2010. Qu'est-ce que le non-recours aux droits sociaux ?. In: *La vie des idées* [online]. 1/06/2010. [Geraadpleegd op 08/08/2020] Beschikbaar op het adres: <http://www.laviedesidees.fr/Qu-est-ce-que-le-non-recours-aux.html>

NOTES

1. In het Engels wordt gesproken van “energy poverty” [Bouzarovski en Petrova, 2015] en in het Frans van “précarité énergétique”.
2. Lekkend dak, vochtige muren, rottende ramen.
3. In het Verenigd Koninkrijk Harrington *et al.* [2005], Middlemiss en Gillard [2015], in Oostenrijk, Brunner *et al.* [2012], in Frankrijk, Maresca en Lacombe [2015].
4. De hier voorgestelde studie maakt deel uit van een groter multidisciplinair onderzoek naar energiearmoede in België, dat werd gefinancierd door BELSPO en gepubliceerd [Bartiaux, 2019].
5. Gesprek met de DGHI, kantoren van het BHG, 2014.
6. Veldboekje, Elsene, 18/04/2016.
7. Presentatie van Y. Van de Castele, Brussel, 24/04/2018.
8. Deze energiehuizen, die worden beheerd door vzw's en gefinancierd door het BHG, hebben tussen 2012 en 2017 in verschillende gemeenten energieadvies verstrekt. Sinds 2017 bundelen ze de krachten onder de naam Homegrade, “het advies-en begeleidingscentrum voor huisvesting in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest”. Meer informatie is online te vinden op: <https://leefmilieu.brussels/themas/gebouwen-en-energie/technische-begeleiding-en-ondersteuning/homegrade>
9. Tijdens de presentatie van dit onderzoek in februari 2018 op een vergadering van het Netwerk Waakzaamheid (vrijwillige en officiële bijeenkomst van maatschappelijk werkers rond de kwestie van de toegang tot energie, die eenmaal per maand plaatsvindt in Brussel, behalve tijdens schoolvakanties) werd het niet-gebruik aangehaald als iets verrassends en onverklaarbaars (ondanks de vele literatuur hierover sinds de jaren 1960).
10. Onder meer aanbevelingen die werden voorgesteld na afloop van het terreinonderzoek: zie hierover Delbeke *et al.* [2019].

RÉSUMÉS

Deze etnografische bijdrage heeft betrekking op de energiearmoede en het steunbeleid in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. De gegevens werden verkregen tussen 2014 en 2017 en bestaan uit waarnemingen op het terrein en diepte-interviews met mensen in energiearmoede. Ons onderzoek toont aan dat de praktijken en negatieve emoties van deze mensen moeten worden begrepen in de context van het tekort aan bescheiden woningen in het Brussels Gewest en de slechte staat van het woningpark. Met die context wordt amper rekening gehouden in de steunmaatregelen van de overheid, die daarentegen de nadruk leggen op de installatie van technische voorzieningen in woningen en op individuele gedragsveranderingen bij de bewoners. De verschillen qua perspectief en de soms stigmatiserende of betuttelende bureaucratische steunpraktijken verklaren deels waarom er zo weinig gebruik wordt gemaakt van de steunmaatregelen in de strijd tegen energiearmoede.

Cette contribution ethnographique porte sur la précarité énergétique et les politiques d'aide dans la Région de Bruxelles-Capitale. Les données produites entre 2014 et 2017 consistent en observations de terrain et entretiens approfondis avec des personnes en précarité énergétique. Notre enquête montre que les pratiques et les émotions négatives de ces personnes doivent se comprendre en les contextualisant par la pénurie de logements modestes en Région bruxelloise et l'état médiocre du parc immobilier. Ce contexte est peu pris en compte par les aides publiques qui insistent au contraire sur les dispositifs techniques à installer dans le logement et sur les changements de comportements individuels des occupants. Ces différences de perspective et ces pratiques d'aide bureaucratiques parfois stigmatisantes ou infantilisantes contribuent à expliquer un recours limité aux aides destinées à combattre la précarité énergétique.

This ethnographic contribution focuses on energy poverty and aid policies in the Brussels-Capital Region. The data produced between 2014 and 2017 consist of field observations and in-depth interviews with people affected by energy poverty. Our study shows that the practices and negative emotions of these people must be understood in the context of the shortage of modest housing in the Brussels Region and the poor state of the housing stock. This context is hardly taken into account by public aid, which insists instead on the technical equipment to be installed in homes and on changes in the individual behaviour of occupants. These differences in perspective and the sometimes stigmatising or condescending bureaucratic aid practices help explain the limited use of aid intended to fight energy poverty.

INDEX

Mots-clés : pauvreté, énergie, logement, marché immobilier, aide sociale

Keywords : poverty, energy, housing, real estate market, social aid

Trefwoorden : armoede, energie, huisvesting, vastgoedmarkt, sociale bijstand

Thèmes : 4. santé – qualité de vie – inégalités sociales

AUTEURS

ANNE BAUDAUX

Anne Baudaux behaalde een master in antropologie en werkte acht jaar lang als onderzoekster aan de UCLouvain in verschillende domeinen die betrekking hadden op het Belgische onderwijssysteem, huisvesting, pedagogie, geestelijke gezondheid en energiearmoede. Momenteel is ze werkzaam als adviseur bij de directie Onderzoek en Ontwikkeling van het Office de la Naissance et de l'Enfance (ONE). Ze publiceerde met name: BAUDAUX, A., 2019. Focus: a participating observation in the Brussels Region. In: BARTIAUX, F. (ed.) *Generation and Gender Energy Deprivation: Realities and Social Policies*. Brussel: Belgian Science Policy.
annebaudaux[at]gmail.com

FRANÇOISE BARTIAUX

Sociologe en demografe Françoise Bartiaux is hoofdonderzoekster van het FNRS in energiesociologie. Ze is docente milieusociologie aan de UCLouvain. Ze publiceerde met name: BARTIAUX, F., MARETTI, M., CARTONE, A., BIERMANN, P. & KRASTEVA, V., 2019. Sustainable energy transitions and social inequalities in energy access: A relational comparison of capabilities in three European countries, *Global Transitions*, 1C, pp. 226–240. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2589791819300210>
francoise.bartiaux[at]uclouvain.be